

Sait Çetinođlu: Tarihi Ermenistan'ın tedricen Kürdistan'a dönüşümü

Posted on 15/11/2019

19. YÜZYILDA BATI ERMENİSTAN'IN (ESKİ)/KÜRDİSTAN'IN (YENİ) DÖNÜŞÜMÜ VE OTOKTON HALKLAR ÜZERİNE ETKİSİ

Osmanlının merkezileşme yönünde gelişimi yada yönelimi 18 Yüzyılda İmparatorluğun doğusunda zafere kazanmış ve Doğu Anadolu'da Ermenilerin ve Kürtlerin yaşadığı Batı Ermenistan/Kürdistan'da toplumsal ilişkileri tamamen değiştirerek 1848'e dek ikinci fetih ile ilişkileri içinden çıkılmaz bir sürece itmiştir.

Devletin Yeniçerileri ortadan kaldırarak Sünni-İslama yönelimi ile birlikte ortaya çıkan ve devlet görevlilerini arkalarına alan şeyhler, yeni bir baskı unsuru olarak Ermeni yaylasındaki Ermeni köylülerinin başına bela kesilmişlerdir. "Daha önceleri Ermeniler'in yerleşik olduğu bütün Ermeni bölgesi herhangi bir büyük Kürt beyinin idaresi altındaydı ve bundan dolayı Ermeniler diğer aşiretlerin baskısından korunuyorlardı. Kürt beyleri Ermenileri sömürüyor ve bu sömürü babadan oğula berdevam ediyordu. Halbuki bu yeni koşullarda Ermeniler Osmanlı idaresine bağlı ve onlarla vergi veren bir duruma geçince, Kürtler Ermeniler'i Osmanlı'ya bağlı, sömürülmesi olağan fakat şimdi başkasına tabi olan bir kitle olarak görmeye başladılar." [2]

Çiftçilerin hem hükümete hem de yerel beylere (mültezime, ağaya vs) vergi ödemesi Ermeni köylülerinin en çok yakındığı uygulamaların başında gelmektedir. Özellikle Anadolu'daki vilayetlerde yaşayan Ermeni köylüler bu uygulamadan çok çekmektedirler; zira burada

geleneksel ağalık ve beylik düzeni ne tam olarak işlemekte ne de ortadan kaldırılabilir. Devlet Tanzimat'la birlikte bir yandan modern ve kanunlarla tanımlanmış bir toplumsal hiyerarşiyi hâkim kılmaya çalışmaktadır, öte yandan da tam olarak hâkim olamadığı bölgelerde geleneksel baskı sistemleriyle işbirliği yapmaktadır. Bu durum pratikte Ermeni köylünün yükünü artırmaktan başka bir sonuç vermemektedir. Üstelik Tanzimat'ın ilk yıllarında yerel beylerin yaptığı eziyet ve baskılardan haberdar olan ve kısmen onları denetleyen devlet, özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra doğuda bu gücünü neredeyse tamamen kaybetmiş durumdadır: "Doğu Vilayetleri'nin geleneksel egemenlik düzeni, en yüksek hiyerarşi basamağının doğrudan sultana bağlı olduğu ağalar, beyler ve emirler tarafından belirleniyordu. Mahmut'un ve Tanzimat'ın zor kullanarak uygulamaya koyduğu tedbirler bu düzeni büyük ölçüde parçalanmış, ancak yerine kurulması planlanan yeni, modern Müslüman düzen tam olarak tesis edilememiştir.[3]

Batı Ermenistan'a millet sistemi girmediği gibi 1863 sonrası Ermeni anayasası da uygulama alanı bulamamıştır. Bu durum bölgede incelemede bulunan kişilerin raporlarında altı önemle çizilen bir olgudur.

yüzyıldaki Sosyo-ekonomik Durumu Bournoutian şöyle resmeder:[4] Ermeni nüfusu, Ermenistan'ın doğusunun aksine, batısında çok daha geniş bir bölgeye yayılmış, öte yandan, azımsanmayacak sayıdaki Kürt ve Türk yerleşimleri ya da odaklarıyla parçalanmış bir görünüm sergiliyordu. Yine de her iki tarafın köy hayatına hâkim olan belirli ortak özellikler söz konusuydu. Okuryazarlık oranı, bu dönem çoğu kırsal bölgelerde olduğu gibi, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar epey düşüktü. Ermenice, Kürtçe ya da Türkçe, her bölgede, oranın yerel ağız konuşuluyordu. Ataerkil bir aile yapısı vardı; mallar erkek çocuklar arasında eşit olarak dağıtılıyordu. Gelenekler ve yerel adetler katıyetle uygulanıyor, silah, mücevher ya da kişisel eşyalar haricindeki malların çoğu, geniş aile tarafından ortaklaşa kullanılıyordu. Genellikle köyün en varlıklı ve tecrübeli erkekleri köy büyüğü olarak seçiliyordu. Bunlar, köyün sakinleri arasındaki anlaşmazlıklar* da

arabuluculuk yapıyor, adaleti sağlıyorlardı. Ayrıca vergi yükünü hane halkına dağıtmak gibi bir görevleri de vardı. Bunun karşılığında ücretsiz işgücü elde ediyor veya çeşitli hediyeler alıyorlardı. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar, soylu sınıfa mensup aileler hariçinde soyadı kullanılmıyordu. Bu dönemin ardından, kişiler, mensubu oldukları aşiretin kurucusunun vaftiz adına, eğer zanaatkar ya da tüccar iseler mesleklerine, veya doğum yerlerine göre soyadı almaya başladılar. Aldıkları soyadına “yan”, “yants” ya da “uni” soneki getiriliyordu.

Birbirinden oldukça farklı bir lehçe kullanan doğu ve batı Ermenileri, köylerdeki yerleşim düzeni açısından da büyük farklılık gösterir. Batıda, Kürt akınlarına karşı her zaman tedbirli olan geniş Ermeni aileleri birbirlerine yakın otururlardı. Evler, üstü kapalı geçitler ve bitişik çatılarla birbirine bağlı olur, dolayısıyla köyler, hiç bitmeyen bir evler labirenti gibi görünürdü. Daima kendini belli eden bu “tehlike altında olma” hissi, kadınların 13-15 gibi daha genç yaşlarda evlenmelerine, yer yer hem kadınların hem erkeklerin, Müslüman komşuları arasında fark edilmemek için onlarla aynı giysileri giymelerine neden olmuştur.

Reformların hayata geçirildiği dönem, Ermenilerin içinde bulunduğu koşulları düzeltmek bir yana, eskisinden de kötü hale getirdi. Müslüman ve Ermeni köylüler üzerindeki denetimlerinin reformlar sebebiyle tehdit altına girdiğini düşünen Türk ve Kürt derebeyleri, başkentten gelen her tür müdahale karşısında öfkeye kapılıyorlardı. Ermeni köylerinin ileri gelenleri ve taşrada görevli din adamları, reformların verdiği cesaretle kaleme aldıkları dilekçelerde, iyileşme taleplerini hükümete bildirdiler. Bununla birlikte, merkezi hükümetin içinde bulunduğu çaresiz kifayetsizlik, yerel ağaları, beyleri ve paşaları, bu taleplere cevap olarak Ermenileri topraklarından sürüp intikam almak yönünde cesaretlendirdi. Şehre göç eden yersiz yurtsuz Ermenilerin sayısı 1856’dan sonra muazzam bir artış gösterdi. Geride kalanların çoğu ise, ancak serflik ya da kölelik olarak tabir edilebilecek koşullara maruz kaldılar.

Batı Ermenistanda siyasal durum’a gelirse, Ermenilerin tamamen bölgenin egemenliğine

terk edilmişliği söz konusudur.

Ermenistan'ın Osmanlı tarafından 1514 teki fethinden sonra Batı Ermenistan yani Osmanlının Doğu Vilayetleri'nin geleneksel egemenlik düzeni, en yüksek hiyerarşi basamağının doğrudan sultana bağlı olduğu ağalar, beyler ve emirler tarafından belirlenmektedir. Mahmut'un ve Tanzimat'ın zor kullanarak uygulamaya koyduğu tedbirler bu düzeni büyük ölçüde parçalamış, ancak yerine kurulması planlanan yeni, modern Müslüman düzen tam olarak tesis edilememiştir. Doğu Vilayetleri'nin genellikle Kürtler ve Ermeniler tarafından iskân edilen kırsal alanlarında hiçbir zaman başkenttekine benzer işleyen bir millet sistemi olmamıştı, ancak açık hiyerarşi ilişkilerine karşılıklı olarak dikkat edilmesiyle belirli bir modus vivendi sağlanmıştı. Bu tahammül edilebilir birlikte yaşam Kürtlerin kendi özerk egemenlik alanlarına sahip buldukları ve himayeleri altındaki gayrimüslim reayadan geleneksel vergilerini aldıkları müddetçe devam etti. Tanzimat Devleti de vergi talep ediyor, ancak bunu planladığı merkezî yapılarına işlerlik kazandırmadan ve yerel egemenleri susturmadan yapmak istiyordu. Bunun sonucu olarak reaya pratik olarak devlete ve yerel egemenlere olmak üzere bir çifte vergilendirmeyle karşı karşıya kalmıştır.[5]

Natanyan'ın Ermenistan'ın Gözyaşı başlıklı raporunda bu çifte vergi ve Ermeni halkının terk edilmişliğini resmeder. Bu rapor aynı zamanda Boğos Natanyan'ın sonu getiren rapordur. Natanyan meşhur Kürt Hacı Musa tarafından tutuklanıp mahkeme sonunda sürgüne gönderilecektir. Natanyan sürgünde gözlerini yumar. Natanyan, devlet görevlilerinin ve devletin gözetimindeki soygun ve baskıyı açık bir dille anlatmaktadır. "Devletin durumdan haberdar olmasına rağmen insan cellâdı beylerin sayısı katlanarak artıyor. Ermenistan'da ağlayış, feryat ve şikâyet gittikçe artıyor, ama kimse duymuyor, duymuyor... Ağalardan ziyade, emniyeti sağlamakla görevli olanların bazılarında gelen yakışsız hareketler, Kürtlerden ziyade bazı askerlerin yaptığı yakışsız olaylar... Hangi birini söyleyeyim, hangi birini bırakayım, cinayete kurban gitmek, sömürülmek, dövülmek, eziyet çekmek her şey Ermeni için. Ben sadece şahit olduğum bir tanesini anlatacağım, bu bile diğerlerini tahmin

etmeye yeter de artar. Mamahatun'da bulunan orduya buğday götürülmesi emredildi. Kim götürecektir? Tabii ki Ermeniler. [6] Önemli değil götürsünler, devletlerine bir hizmet yapmış olurlar. Ama dönüş yollarında hırsız grupları tarafından soyulup, dövülüp, yaralanıp şikâyet ettiklerinde sesleri duyulmazsa, o zaman ne yapsınlar? Orduların hem yiyeceği, hem giyeceği Ermenilerin üzerine yıkılmış durumda. Eskiden olduğu gibi şimdi de öyle. Önemli değil, devlet elinden geleni yapsın yeter. Her türlü eziyeti çekip alın teriyle yoğurduğu ekmekten onlara pay çıkardığında, eğilip işlediği ketenden giyecek verdiğinde hakaret duyar, inancına, dinine küfredilir, köyüne saldırılır. Tarlasına, bağına bahçesine saldırılır. Her türlü Zorbalık ve ahlaksızlık yapılır. Çünkü korkak ve haklarını korumaktan aciz bir halktır. Ama ambar lazım olursa, Ermeni köylerine kurulmalı, un lazım olursa Ermeni değirmenleri öğütmeli, geceleme gerekirse Kürt ve Türk köyleri yakında olsa bile olmaz, Ermeni köyünde gecelemelidirler. Çünkü isledikleri zaman dövebilir, istedikleri zaman oyuncak edebilir, canları ne islerse yapabilirler. Emrederler, gelir yer içerler. Zira yüzlerce yıldır devlete sadakatle hizmet eden Ermeni bugün önyargılı diğer milletler önünde kâfir, dinsiz, imansız, aşağılık, köle, esir ve kukla bir millet sayılmaktadır. Devlet ne zaman bir polisi görevli olarak diğer milletlere ait bir köye göndermek istese memnun kalmazlar. Çünkü korkarlar. Onun için Ermeni köyüne güle oynaya giderler. Sudan sebeplerle cellat kesilir, korku salarak iyice sömürürler. Haça ve dine saygısızlık yaptıktan başka, doymamacasına yer içer, devletin kanunlarına ters olmasına rağmen tek bir kuruş ödemedi giderler. Bunları yapan sadece polisler değil, askerler. Yerli ve geçici memurlardan bazıları da aynı şeyleri yapıyorlar. Yörenin Ermenileri bunların dışında bir de çeşitli Kürt soylarından eziyet çekiyor. Bu Kürtler maddiyatın dışında, dine ve namusa da tecavüz ediyorlar.

... Hem Palu hem Çarsancak hem Kiğı hem de Harput marhasalığı dahilinde bulunan toprakların neredeyse tümü yerel beylerin ve ağaların elindedir. Sadece yüzde bir kadarı Ermenilerin elinde[7]... Ayrıca marabalık hakkında da fikir sahibi olacaksınız. Ermeniler marabalıktan da eziyet görüyorlar. Bazen kalabalık gruplar halinde Ermeni köylerine gidip marabaların evlerinde konaklayıp kuzu, koyun, tavuk kızartması ve türlü türlü yiyeceklerle

dolu masalarda günlerce yiyip içip bırakıp gidiyorlar. Eğer zavallı Ermeniler karşı koyacak olurlarsa, günün birinde mutlaka başlarına bir bela geleceğini biliyorlar. Bu sebeple isteyerek veya istemeyerek korkularına boyun eğip köle gibi itaat ediyorlar.

Şimdi halkın devlete niçin vergi ödediğine dair basit bir soru soralım. Tabii ki hırsızlar tarafından soyulmamak için. Ailesiyle beraber, her şeyiyle özgür, korkusuz, rahat hayat sürmek için. Ancak tam tersi oluyor(abç).”[8]

Çaparçur ile ilgili olarak raporunda çeşitli bölgelerdeki gözlemlerinden bir çok örnek verir. Natanyan’ın erdiği örnekler çarpıcıdır. Ermenilerin beyler arasında paylaşıldığını ve köle derecesine indirildiğini görüyoruz

Aşiretler, Süleyman (ve oğulları), Yusuf ve Derviş Ağa adlı üç Bey’in idaresindedir. Bunlar adı geçen Ermenileri aralarında paylaşmışlar, keyifleri için esir gibi kullanıyorlar. Şu Ermeni şu Bey’indir, öteki Ermeni şu Bey’indir gibi. Aynı vilayette müdür bulunmasına rağmen Kürtler üzerinde hüküm sürememektedir.[9]

Harput’ta da durum farklı değildir. “Yerel halk [Kürtler] Ermenilere sert davranıyor. Eğer boyun eğmezlerse eziyet görüyorlar. Hem şehirde hem de köylerde Ermeniler oyuncak olmuş durumda. Akşamları korkusuzca dolaşp Ermeni evlerini kurşunluyorlar. Hırsızlık normal günlük olay olmuş. Ermeniler akşamları korkmadan dışarı çıkamadıkları gibi, geceleri de rahat uyuyamıyorlar.

Köylerde, ağa denilenlerin en büyük zevki Ermeni kadınların namusuyla oynamak. Kadınlar bağ ve bahçelere gitmeye cesaret edemiyorlar. Evlere girme cesaretinde bile bulunuyorlar... İstediklerini elde edemediklerinde kadının evine, malına ya da kocasına zarar veriyorlar. Ağalar yerel hükümet ve polis tarafından korunuyorlar. Köylerde zevk için adam dövüyorlar, rüşvet alıyorlar, küfür ediyorlar, tecavüz ediyorlar bazen de tabancayla ya da bıçakla öldürüyorlar. Şikâyet edildiğinde de faydası olmuyor, çünkü dinleyen yok. Ermeniler aynı

şekilde Dersim Kürtlerinden de çok çekiyor. Bunlar köylülerden yıllık vergi talep ediyorlar. Aksi halde canına kastediyorlar. Kürt Kaya adlı eşkiya kendine benzer arkadaşlarıyla köy köy dolaşarak hatta bazen şehre de girerek Ermenilere korkunç şeyler yapıyor. Bu konuda devlet sessiz kalıyor. Şikayetleri görmezden geliyor çünkü kendi de pek çok kanunsuz iş yapıyor.”[10]

Harput ovasında Ermenilerden toplanan resmi vergiler 15’i buluyor: bedel-i Asker, Emlak, Temetiv, hungak[tahıl), Bağhat üzüm vergisi, Karpuz bahçesi vergisi, Şarap akçesi, Khamchour(canlı hayvan vergisi, pamuk vergisi, inşaat vergisi, pencere vergisi,sağlık vergisi, yol vergisi, Mekara teke (mekkare) +noksan-i arz vergisi %10[11]

1848’deki yeni fetihle birlikte Osmanlı askeri harekâtları kürt prensliklere[12] son verir ve bu feodal yapının parçalanmasını sağlarlar. Tekrar aşiret sistemine dönülür. Bu sistemle dini ve resmi otoriteyi bağdaştıran ve Müslüman tarikatlardan destek alan şeyhler devri başlar. Bu isyanların bastırılması Kürt halkının batıya doğru hareketini tetikler, bu hareket Araplar ve Hıristiyanlar aleyhine gelişir. Böylece Turabdin batısında, 1850’de hemen her yer Kürt bölgesidir ve plato da üçte iki Kürt yerleşimidir.[13] 1880’de Savur kazası tamamıyla Kürt ’tür.[14] Kürt halkı küçük birimlere bölünmüştür. Ataerkil sadakatler ve eski düşmanlıklara sahiptirler.[15]

Hıristiyanlar onların belli başlı kurbanlarıdır. Kürt ağalarının haraç istedikleri Hıristiyan kasabaları vardır. İlişkiler feodal yapıdaki gibi derebeyinden efendisine şeklindedir. Bu tarz (zimni) yasal haracı aşar ve Hıristiyan köyelerine yaşamı imkânsız kılar.

Babiâli göçebeliğe karşı mücadele ederken Kürt şiddetini Hıristiyanlara doğru yönelterek[16] bazı aşırılıkları bastırır. Bozulan Osmanlı idaresiyle 19. yy. sonunda Diyarbakır vilayetindeki Hıristiyan toplulukları ihmallerin yol açtığı, artan bir güvensizlik ortamında yaşamaktaydılar. Kürtler ve Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler ise ırkçılığa dayanır ve Hamidiye Alayları’nın kurulması ile patlama noktasına gelirler.

Hamidiye Alaylarının kurulması en üstün aşiret hegemonyasını güçlendirir. Bunlar Batı Anadolu'da sulhu sağlamak bahanesi ile terör estirir ve anarşiyi sürdürürler. Suçları hiç cezalandırılmadığından Hamidiye'nin Kürt reisleri akınları arttırırlar. Victor Bérard'ın anlattığı gibi; "Düzenlenmiş hırsızlık; yasallaştırılmış cinayet, ödüllendirilmiş tecavüz uygulamaktalar."[17]

Osmanlı 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren aşiretleri denetimsiz gezgin yaşamlarını sürdürmelerini çok zor, hatta imkansız hale getirmek üzere daha düzenli biçimde askeri güce başvuracak donanıma erişmiştir. "1863-6'da, Fırka-i İslahiye adında, görevleri yalnızca Güneydoğu Anadolu'daki göçebelerin denetlenmesi ve yerleşik hayata geçirilmesinden ibaret olan yeni bir gezici askeri güç oluşturuldu. Kısmen Fırka-i islahiye'nin faaliyetleri sonucunda bu bölgede asayiş sağlandı, bu da Türkmenler ve Çerkezler gibi Anadolu'nun başka bölgelerinden ve Kafkaslar'dan kaçarak buralara sığınmak isteyen çok sayıda yeni göçmeni buralara çekti. Yeni gelenler küçük gruplara bölünüyor ve güneydoğuda Ermeni, Kürt ve Alevi yoğunluğu olan bölgelere dağıtılıyordu, ki bu da çok daha farklılaşmış ve yerleşik bir toplum oluşturuyordu. Hassa, islahiye, Osmaniye, Reyhanlı, Kadirli ve Kozan kasabalarının hepsi 19. yüzyılda Fırka-i islahiye'nin uyguladığı yerleşim politikalarının sonucunda kurulmuştu. Kürtlerin aşiretlere bölünmüş olması merkezi hükümetin bir yandan bazı Kürtleri yandaş olarak kullanırken öte yandan diğerlerine ağır cezalar uygulamayı sürdürmelerini kolaylaştırıyordu. Bu politikanın en açık örneği, 1891 yılında kurulan ve Kürtlerden oluşan Hamidiye alaylarında gözlenebilir. 19. yüzyılın son on yılında ve 20. yüzyılın başında Hamidiye'ye alınmış askerlerin büyük çoğunluğunu oluşturan Sünni Kürtlere Doğu Anadolu'da Alevi (Kızılbaş) Kürtleri yatıştırma, diğer etnik grupları (özellikle Ermenileri) sürme, topraklarına el koyma ve buralara yerleşme serbestiyeti tanınmıştı. Sık sık merkezi hükümet de doğrudan eyleme geçiyor ve Kürt aşiretleri bölgelerinden atıyordu. Söngelimi, Musul ile İran sınırı arasındaki bölgede amansız eşkıyalıkları ile kötü bir ün kazanan Kürt Hemvend aşireti bölünmüş, Üsküdar ve Ankara (1886), Bingazi (1887), Trablus (1889) ve İstanbul'a (1890) gruplar halinde yerleştirilmiştir.[18] Görüldüğü gibi nüfus mühendisliği, sürgün ve yeni yerleşimlerle bölgenin yüzünü de değiştirmektedir.

1860 yıllarından itibaren Batı Ermenistan'da mülkiyet mücadelesi keskin bir nitelik kazanmaya başladı. "Şeyhler, çok eskiden derebeylere bırakılmış bulunan ve daha sonraları merkez idaresi tarafından çıkarılan yeni kanunlarla çiftçiye terk edilmiş olan bütün mülkleri kendilerine mal etmek istediler. Bu hareketi başlatan meşhur Şeyh Celalettin'in[19] babası Şeyh Sabadullah[20] idi. O, dini fanatizmi kendisine bir silah olarak kullanıyordu.[21] Sabadullah 1850'li yılların ortalarında Khizan'da çıplak ayakla gezen bir molladır[22]. Şeyh Sabadullah. Khizan ve çevresinde fetihlere başlar. Şeyh Sabadullah din özgürlüğüne karşı olduğundan Ermeniler arasında yüzünü kapatarak dolaşırdı. Sebebi ise Hristiyan Ermeni'nin yüzünü görmemek ya da Hristiyan Ermeni kendi yüzünü görmesin dindedir. Onun düşüncesine göre bu haram sayılırdı. Ermeniler'i ordan sürmek için onların bağlarına ve bahçelerine el koyuyorlardı.[23] Sabadullah, yoksul bir molla olarak çıplak ayakları ile dolandığı yerlere devletin desteğiyle Şeyh Sabadullah olarak hükmetmektedir. Babası yaşlanınca oğlu Celalettin görevi ondan devralır. Natanyan'a bakılırsa, hem Kürtler üzerindeki nüfuz hem de serveti bakımından babasıyla kıyaslanamayacak kadar zenginleşir. Şeyh Celalettin dinsel otoritesini kişisel zenginliği için kullanmanın yanı sıra verdiği dini payelerle kendisine bağlı geniş bir kitle yaratmayı başarır.[24]

Şeyh Celalettin örneği de bölgedeki Ermeniler üzerindeki zulüm ve baskılarının karşısında, Ermenilerin çaresizliğini ve Ermenilerin baş başa kaldıkları Zulüm ve baskının derecesini ve devletin kayıtsızlığı göstermesi bakımından öğreticidir:

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sürecinde pek çok yerdeki Kürt aşiretleri, tıpkı 1853-1856 Kırım savaşında olduğu gibi, Osmanlı ordusunu takviye ediyor görüntüsü altında civarlarındaki Ermeni köylerine saldırıp buraları talan etmişlerdir. Şeyh Celalettin'in bu saldırılar için emir verdiğine dair birçok gözlem bulunmaktadır. Savaşın başlamasıyla birlikte, Kürt aşiretleri Şeyh Celalettin'in emriyle, Aghbak (Van'ın güneydoğusunda, İran'ın Salmast ve Hoy (Khoys) bölgesine sınırı olan bir köy), Başkale civarındaki 24 Ermeni ve Süryani yerleşimini işgal etmişlerdir. Bu bölge öteden beri Kürtler tarafından neredeyse sistematik biçimde saldırıya uğramakta, sakinleri öldürülmekte, eziyetlere uğramakta,

zenginlikleri talan edilmekte, taşınamayan varlıkları ise yakılıp yıkılmaktadır. “Üstelik Celalettin’in bütün yaptıklarına rağmen cezasız kalması onun ününü artırmakta ve birçok başka zorbanın saldırganlığını teşvik etmektedir. Kuşkusuz Celalettin’in bütün bu saldırganlık ve hırsızlığa dini bir kılıf uydurması da Khizan’daki zorbalardan işini kolaylaştırmakta ve Natanyan’ın ifadesiyle, Khizan’ın yıkılışına yol açmaktadır: “Beytam Murat’ın evini ve Surp Harutyun Kilisesi’ni yıkınca onun gücünü gören Kürtlerin büyük kısmı Şeyhe katıldı... Kürtler ve sofilerin yaptığı kötülüklerden cesaret alan diğer Kürtler de, ‘Şeyhin adamları yapıyor ve cezalandırılmıyorlar’ diyerek barbarlığa başlamışlar. İşte Khizan kazasının yıkılmasının başlıca sebebi budur.” Gerçekten de Natanyan, şeyhin cezasız kalan zorbalıklarını görüp harekete geçen, benzer yağma ve talan hareketlerine girişen Hizanlıları saymaktadır. Arif Bey ve Kerim Bey, kendilerine bağlı adamları aracılığıyla Ermenilere eziyet eden ve kilise ve manastırlara zarar verenlerin başlarında gelmektedir.”[25]

Natanyan’ın söz ettiği Şeyh Celalettine benzer biçimde, Sırvantsdyants da Malatya ve Harput civarındaki Ermeni ve Kürt köylülerine eziyet eden Deli Silo adlı bir hayduttan söz etmektedir. Deli Silo Tercanlı bir Kürttür ve civardaki Türk, Kürt, Ermeni köylerini neredeyse ayırım yapmaksızın soymaktadır. Yaptığı eziyet ve zulümler ayyuka çıktığı zaman devletin şimşeklerini üzerine çekmektedir, ama tıpkı Celalettin gibi o da zaman zaman idareciler tarafından kollanmakta ve saygın biri gibi muamele görmektedir.[26]

Ayrıca 19.yy’da Batı Ermenistan bir savaş alanıdır. Ermenilere yönelik baskı ve şiddetin yanında Savaş da bölgeden Ermeni göçünü tetikler. Şahbazyan çarpıcı örnek olarak Bohdan’dan Tıh köyünü gösterir: Tıh’tan üç Ermeni göçü vardır. Bu göçlerin birincisi Bedir Han zamanında Bohdan’ın Ermeni göçü, ikincisi Şeyh Celalettin’in babası Şeyh Sabadullah zamanında, üçüncüsü ise Bedirhan oğlu Osman Paşa zamanındadır. Bohdan ve Şernah’a yakın olan Tıh, 800 evden meydana gelmiş bir Ermeni köyüdür. Osmanlı - Rus savaşı zamanında, Osmanlı İmparatorluğu, Kürt yöneticilerini bazı yerlerden zorla çıkarmaya çalışırlar. Osman Paşa (Bedir Han’ın çocuklarından biri), Bohdan’a gider, orda sekiz bin Kürdü Kars’a, Ruslar’la savaşmaya götürür. Geri döndükleri zaman Kürtler kendilerine

verilen silahları iade etmezler. Osman Paşa dönüşte Tih'a girer ve tüm ordusunu Tihlılar'ın erzağı ile besler. Osmanlı İmparatorluğu tekrar 15 bölük askerle Tih'ı bombalar. Bu yıkımdan sonra Tih'da göç başlar.[27]

Gasp ve el koymalar Ermenistan'dan sürekli göçle neticelenmektedir. Osmanlı mebusu Krikor Zohrab bunu gayet net bir şekilde Marcel Leart adıyla yayınladığı broşürde belgeler.

"1882 yılında yapılan sayıma göre, Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan toplam Ermeni nüfusu 2.660.000, bunun yanında Doğu Anadolu'da reform yapılması düşünülen 6 vilayette yaşayan Ermeni nüfusu 1.630.000'dir. Yirmi yıl sonra 1912'de yenilenen sayıma göre ise, toplam Ermeni nüfusu 2.100.000, 6 vilayetteki Ermeni nüfusu 1.018.000 olarak tespit edilmiştir. Marcel Leart, Ermeni nüfustaki azalmanın, 6 vilayetteki nüfusun azalmasından ileri geldiğini ispat ettikten sonra, bunun bölgede Ermenilere karşı yürütülen yıldırma, katletme ve göç ettirme uygulamalarından kaynaklandığını anlatır.

ERMENİ NÜFUSUNDA SON OTUZ YILDAKİ GELİŞME

Patrikhane Sayımlarına Göre 1882 ve 1912 Nüfus İstatistiklerinin Karşılaştırılması

1882 1912 Artan Azalan Azalan Türkiye Ermenistanı

1.630.000 1.018.000- 612.000

Kilikya 380.000 407.000 27.000

Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalan kısmında

650.000 675.000 25.000

Toplam 2.660.000 2.100.000 52.000 - 612.000-560.000"[28]

Baskı ve bunun tetiklediği göçler Ermeni yaşamının bir parçası haline gelmiştir." Ermeni-Kürt geriliminin bir yönü Kürt beylerinin ya da ağalarının Ermeni köylülere ağır yıllık vergiler yüklemeleridir, ancak pek çok durumda yarı-göçebe yaşayan Kürtlerin doğrudan talan ve yağma hareketlerine giriştikleri de bilinmektedir. Bu durum Ermeni köylüleri o kadar rahatsız etmektedir ki, bazen topluca başka bir yere göç etmektedirler, bazen de vereceğimiz örnekte olduğu gibi, Kürtlerin saldırılarından korunmak için daha güvenilir buldukları yerlere bağlanmak istemektedirler. Tarihini kesin olarak bilemediğimiz ancak 1811 yılı civarında yazıldığı anlaşılan ve 29 Ermeni köylünün isimlerinin ve Ermenice yazıyla mühürlerinin bulunduğu bir dilekçede, Divriği kazasının Pingan köyündeki Ermeniler, eşkıyanın ve Kürtlerin saldırılarından bıkmış, "ekrad ile eşkıyanın mazarrat ve haşaratından" korunmak için Ma'âdin-i Hümâyûn'a ilhak olmak istediklerini belirtmişlerdir. Kürt aşiretlerinin, ağaların ve beylerin Ermeni köylüsü üzerindeki baskıları kadar önemli bir başka mesele de yerel idareciler ve hükümet görevlilerinin bu konuda takındıkları tavidir."[29]

Savaşlar da göçün sebeplerinden biridir. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda yaklaşık 20.000 Ermeni Osmanlı topraklarından göçmüştür.[30]Vahan Bardizaktsi ise 25.000 rakamını vermektedir.[31]

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının da Batı Ermenistan'da sürmesiy de yeni göç dalgası gündeme gelir. Savaş koşullarında can ve mal güvenliklerinden emin olamayan Ermeni köylülerin bir bölümü, Bayezid ve Kars'a giren ve Der Gugasov (Ğugasof), Loris Melikov (Melikof) ve Lazarev gibi Ermeni kökenli kumandanların yönettiği Rus ordusunun gelişinden, özellikle Kürtlerin saldırıları sona ereceği için memnun olurlar. Ancak Rus ordularının geri çekilmesinden sonra Kürtlerin Van ve civarından gelerek intikam alacağı söylentileri hızla yayılır ve özellikle Erzurum, Kars, Eleşkirt civarındaki Ermeni köylüler bu saldırılardan kendilerini koruyamayacaklarını düşünerek Rusya sınırlarına doğru göç

etmeye karar verirler. Bu korku ve panik dalgası büyük bir kitlesel göçe yol açma eğilimi gösterdiği için hem Rusya Ermenilerinin hem de Osmanlı Ermenilerinin liderleri göçe engel olmaya çalışırlar... Aynı tarihlerde savaşın yıkıntılarını, yol açtığı sorunları görmek üzere bölgeye giden üç Ermeni rahip de [Bardizaktsi, Sırvantsyants ve Natanyan]bu göç hareketinin önemli bir boyuta ulaşabileceğinden endişelenmiş ve kendileri de bunu durdurabilmek için çaba göstermişlerdir. Özellikle Vahan Bardizaktsi yıkıcı sonuçları olabileceğini gördüğü bu göçle ilgili olarak Lazarev'le görüşmeler yapmıştır. Bardizaktsi'nin yazdıkları dikkatle incelendiğinde, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle iki büyük göç dalgasının söz konusu olduğu görülür. İlk göç dalgası savaşın başlarında yaşanmış... İkinci göç dalgası ise savaşın hemen sonunda yaşanan göç hareketidir.”[32] Bu göç dalgasında da “Eleşkirt ovasından 110 köyden fazlası 10-15.000 kişi Erivan Ovasına göç etmiş, bunların içinde Yezidiler ve Ermeni Katolikler de var. Gerisi Gregoryenlerdir.”[33]

Bin yılı aşan bir süredir devam eden istilalar, Kürt ve Türk aşiretlerinin yerleşmesi ve yaşanan göçler, Batı Ermenistan'da, Ermenilerin sadece birkaç bölgede nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu, kalan yerlerde ise, sadece ancak Hıristiyan grupların en kalabalığı olmalarıyla sonuçlanmıştır. Ermeniler anayurtlarında “azınlık” konumuna düşmüşlerdir.[34]

Yukarıda söz ettiğimiz 1891 yılında kurulan ve Kürtlerden oluşan Hamidiye alayları, 19. yüzyılın son on yılında ve 20. yüzyılın başında Batı Ermenistan'da Ermenilerin başına tam bir bela kesilmiştir. Hamidiye alayları kurulurken doğrudan güdülen amaçlar, o sırada henüz çok büyümemiş olan ayrılıkçı Ermeni faaliyetlerini bastırmak ve Kürtleri daha iyi denetleyebilmektir. Sultan, ücretli ve yüksek prestijli bir iş olanağı sağlayıp resmen baskın ve yağma hakkı tanıyarak Kürtleri kendine sıkıca bağlamayı ummuştu. Bunda başarılı da oldu: Kürtler Abdülhamid'i kendileri için sultanların en iyisi olarak görüyor, ona Bave Kurdan (“Kürtler'in Babası”) diyorlardı. Bazı gözlemciler (örneğin bölgedeki İngiliz konsolosu), Hamidiye'nin kurulmasında, Kürtleri bölerek yönetme niyeti de sezmişti: “Bazı durumlarda Hamidiye için aşiretler arasında yapılan seçim, bölgedeki güç dengesinin korunmasına

yarıyor, bazen de tam tersi bir sonuca yol açıyordu. Çoğunlukla zayıf aşiretler tercih edilmekteydi; çünkü bunlara verilen daha iyi silahlar ve eğitim, geleneksel rakiplerinin üstün gücü karşısında denge sağlıyordu.”Açıkça Kürt yanlısı olan bir İngiliz ajanına [Binbaşı Noel] göreyse, Hamidiye’nin asıl amacı, “aşiretler arasındaki kan davalarından [yararlanarak], yönetime karşı birleşmelerini çok zor hale getirecek bir sistem yaratmaktı.” Eğer gerçekten de aşiretlerin gücünü dengelemek, fiilen güdülen amaçlardan biri olduysa, bunda ancak kısmi bir başarı elde edilmiştir. Örneğin 1893-4’te aşiretler arasındaki kan davalarının arttığı gözlemlenmiştir. Ama daha da önemlisi, Hamidiye’nin bazı reislere komşuları karşısında normalde sahip olduklarından daha fazla güç vermiş olmasıydı.[35] Bir ağanın Hamidiye komutanlığına seçilmesi, aşiret içindeki rakipleriyle olan birçok tartışmanın bir anda onun lehine kapanmasını da beraberinde getiriyordu. Çünkü komutan yapılan ağa, aşiret mensuplarını kendi yanına çekmek için dağıtabileceği pek çok şeye (yüksek değer atfedilen ücretli bir iş, silahlar) sahip oluveriyordu. Üstelik, Hamidiye birliklerini rakiplerinin ve düşmanlarının üstüne sürebilirdi. Hamidiye komutanlarından en az ikisi, bu şekilde öyle büyük bir güce ulaştı ki, sonunda devlet için tehlike oluşturdular.[36] Bruinessen, bunlara Miranlı ustafa Paşa ve milanlı İbrahim Paşa örneklerini verir.

Hamidiye, ilk Ermeni katliamlarında da (1894-96) acımasızca yer aldı. Bu katliamlar, Sason bölgesindeki bir Ermeni ayaklanmasından sonra yapılmıştı. Ayaklanmanın nedeni, Ermenilerin çifte vergi ödemek zorunda kalmasıydı[37]: Hem hükümet artık doğrudan vergi toplamaya başlamıştı, hem de Kürtler Ermenilerin ürünlerinden geleneksel paylarını almayı sürdürüyordu. Hamidiye ayaklanmayı bastırmak üzere bölgeye gönderildi. Bunun ardından bütün Doğu Anadolu, esas olarak sultanın emirleriyle ama aynı zamanda da Hamidiye’nin kendi inisiyatifiyle Ermeni köylerine saldırdı ve baskınlar düzenledi. Binlerce, belki onbinlerce Ermeni öldürüldü, daha fazlası da ellerinde hiçbir şey kalmamacasına soyuldu.[38]

İttihat Terakki döneminde Hafif süvari alayları ismiyle devam eden “Hamidiye Alaylarından

bazıları Balkan Savaşı sırasında Osmanlılarla birlikte bağımsızlık savaşı veren halklara karşı kullanılır. Yani Osmanlı askeri konumundaydılar farkları, başlarında Kürt Ağasının olmasıydı,”[39] Hamidiye kalıntılarının Milli mücadele’de de varlığını sürdürdüğü Bedirhanilerden Emir Celadet Bedirhan’ın Mustafa Kemal’e 8 Ocak 1933 tarihli mektubundaki “Gazetelerde okuduğuma nazaran İzmir kaldırımlarında şakırdayan ilk demirler Kürd süvarilerinin nalları idi”[40] sözlerinden anlıyoruz. Belki de Eylül 1922 İzmir’inin bir cehenneme döndürülmesinde bu Hamidiye kalıntılarının katkı sunmuşlar mıdır?

ERMENİ TOPLUMUNUN SIYASILEŞMESİ VE ERMENİ DEVRİMCI HAREKETİ[41]

Bournoutian, Ermeni tarihi adlı araştırmasında komuta edilen ve gönüllü Ermeni birliklerinden oluşan Rus ordusu sevinçle karşılandı. Avrupa’daki Rus ordusu ise İstanbul yakınlarına kadar gelmişti. Osmanlı hükümeti ateşkesi kabul etti ve müzakereler başladı. Bu esnada Kürt, Çerkez ve başıbozuk askerlerin doğudaki mezaliminden haberdar olan İstanbul’daki Ermeni aydınlar, kendi liderlerinden çekincelerini bir tarafa bırakmalarını ve Ermenilerin geleceğinin de yapılacak barış görüşmelerine dahil edilmesi konusunda İstanbul’daki eski Rus büyükelçisine ve diğer Rus yetkililere ricada bulunulmasını talep etmeye başlamışlardı.

Ayastefanos antlaşmasınının 16. maddesine göre, bölgenin Ermeni sakinleri tarafından talep edilen reformlar Osmanlı hükümetince gerçekleştirilene, Kürt ve Çerkez akınlarına karşı halk emniyete alınana kadar Rus birlikleri Ermeni vilayetlerinde kalmaya devam ediyordu. Disraeli ve Dışişleri Bakanı Robert Salisbury liderliğindeki İngilizler ile Kont Andrassy’nin başkanlık ettiği Avusturya heyeti, antlaşmayı geçersiz kabul ettiklerini ilan ettiler ve savaş tehdidinde bulundular. Devrimcilerle başı dertte olan Çar 11. Aleksandr, “dürüstlükten şaşmadan arabuluculuk yapacağını” vaat eden Alman Şansölyesi Otto von Bismarck’ın zorlamasıyla, iki ay içinde Berlin’de bir Avrupa toplantısı yapılmasını kabul etti. Eski

İstanbul Patriği Khirimyan'ın başkanlık ettiği bir Ermeni delegasyonu, Avrupa'daki birçok başkenti ziyaret ederek kendilerine de Lübnan'la aynı statünün verilmesi gerektiği konusunda Avrupalı diplomatları ikna etmeye çalıştı. Bu talep, Hıristiyan vali, özyönetim, gelirlerin yerel projeler için kullanılması, sivil mahkemeler, Ermeni ve Müslümanlardan oluşan karma bir kolluk kuvveti anlamına geliyordu. Bununla birlikte büyük güçler, daha kongre başlamadan, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Osmanlı devletlerinin ayrı ayrı anlaşmalar yaptıkları gizli toplantılar gerçekleştirdiler. Ermeni heyeti Berlin Kongresi'ne (13 Haziran-13 Temmuz 1878) geldiğinde, Balkanlar'ın ve Ermenilerin kaderi, aslında çoktan karara bağlanmıştı.

Berlin Antlaşması uyarınca, Ermeni özyönetimi gündeme alınmadı; bunun yerine, 61. madde değiştirilerek Rus birliklerinin geri çekilmesi sağlandı. Reformların gerçekleştirilmesi hususunda Avrupa'nın kolektif "sorumluluğu" gündeme getirildi, öte yandan herhangi bir doğrudan gözetim mekanizması söz konusu değildi, Khirimyan, yaşadığı hayal kırıklığını, meşhur "demir kepçe" benzetmesiyle sözcüklere döktü. Mevcut durum için bir kazan keşkek Örneğini kullanan Khirimyan'a göre, her ulus, elinde demirden kepçesiyle, kazandan kendi payına düşeni alıyordu; sıra Ermenilere geldiğinde, keşkeği kaşıklamaları için ellerine bir kâğıt parçası (Ayastefanos Antlaşması) tutuşturulmuştu. Kâğıttan kepçeyle keşkek almak ne mümkün! Khirimyan, Ermenilere, demirden kepçe almaları çağrısında bulundu; kastettiği silahlı mücadeleydi.

İzleyen iki yıl boyunca büyük güçler sorumluluklarını yerine getirerek, Ermenilere yönelik vaatlerini Babî'li'ye her fırsatta hatırlatmaktan geri durmadılar. 1880 yılında İngiltere başbakanı olan Gladstone, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların destekçisiydi. Dolayısıyla, Osmanlılara yeni reformlar yapmaları konusunda baskı yapabiliyordu. Ancak çok geçmeden, Avrupa'daki dengeler fazlasıyla değişecekti. Avusturya-Macaristan'ı etkisi altına alan Panslavist hareketler ve olası bir Fransız-Rus ittifakı karşısında duyulan kaygı, Almanya ve Avusturya'nın anlaşmaya varmaları ve Osmanlı'dan yana tavır almalarıyla sonuçlandı. Çar II. Aleksandr suikaste uğrayınca yerine geçen oğlu III. Aleksandr ne Ermenilere ne de diğer

azınlıklara güveniyordu. Dahası, Afrika, Güneydoğu Asya ve Çin'deki sömürgeci yayılmalar, büyük kuvvetlerin dikkatini başka yönlere çekti; Ermeni Sorunu artık gündemde değildi.

Berlin Kongresi Ermenileri hayal kırıklığına uğratmakla kalmamış, aynı zamanda onları belirsiz bir durumda bırakmıştı. Artık, millet-i sadıkanın Rus yanlısı olduğundan şüphe ediliyordu. Kürtler ve Ermeni toplumunun siyasileşmesinin kırılma noktası olarak 1878'i işaret eder, "Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'daki durumu tartışmaya açmayı reddetmesi, Rusların 1877'de Moldavya'ya girmesinin bahanesi oldu ve yüzyılın son Osmanlı-Rus savaşı böylece başladı. Savaş yine iki cephede cereyan ediyordu: Avrupa ve Anadolu'nun doğusu. Rus Panslavizmine ve Rus Ortodoks Kilisesi'ne güvenmeyen İstanbul'daki Ermeni cemaati önderleri, Osmanlıları destekledi. Bununla birlikte, doğudaki Ermeni nüfus katlanılmaz koşullardan usanmıştı. Kürtler savaşı fırsat bilerek bir kez daha Ermeni köylerine saldırınca, Ermeni generaller tarafından Çerkezler Ermeni köylerine saldırmaya devam ediyorlardı. Patrik ise Sultan'a sadakatini ilan ederek, Balkanlar'daki Hıristiyanların aksine, Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmayı kati suretle istemediklerini hatırlatarak koşulları iyileştirmeye çalışıyordu. Ermeni Sorunu'nun, vaad edilen reformların uygulanmasıyla çözüleceğini umuyordu. Onun bu teminatına kulak asmayan Sultan Abdülhamid ise Avrupalı güçlerin müdahale etmeyeceğini bildiğinden, Ermeni vilayetlerindeki yerel yetkilileri istedikleri gibi davranmaya teşvik ediyordu. Kürtler ve Çerkezlerin karıştığı haraç kesmeler, kız kaçırmalar, yasa ve düzen ihlalleri, taşradaki Ermeni liderlerin dilekçeleri hükümet tarafından tamamen göz ardı edildi. Ermenilerin büyük çoğunluğunda ne kendilerini savunacak ne de adaletsizliğe karşı seslerini yükseltecek cesaret kalmıştı. Rus Yahudileri gibi kaderlerine razı gelmekten başka çare görmüyorlardı. Dahası, Abdülhamid, Rusya'da Kazaklar eliyle Yahudilere uygulanan kırımın bir benzerini Ermenilere karşı gerçekleştirmeyi planladı. Bu amaçla Kürtlerden oluşan, Hamidiye olarak bilinen düzensiz süvari alaylarını silah altına aldı. Ermeni savunma birimlerinin ruhban karşıtı, sosyalist söylemi Kilise'yi ve tüccar kesimi rahatsız ediyordu; dolayısıyla Ermeni liderliğinin bunlara destek vermesi söz konusu değildi. Bu duruma rağmen Abdülhamid'in gözünde tüm Ermeniler tehdit teşkil ediyordu. Abdülhamid, İslami reformcu Cemaledin el-Afgani'nin

(1838-1897) fikirlerini de kendi amaçları doğrultusunda tahrif etti. İstanbul'u ziyaret ederek Sultan'la görüşen el-Afgani, Batı emperyalizmine direnmenin ve üstesinden gelmenin, ancak Müslüman halkların birleşmesi ve islami değerlerin öne çıkarılmasıyla mümkün olduğunu belirtmişti. Abdülhamid ise halifelik makamını kullanarak, İmparatorluk bünyesindeki Müslümanları, Balkanlar ve Anadolu'daki Hıristiyan devrimcilere karşı birleştirme yoluna gitti.

Berlin Kongresi'nin yarattığı hayal kırıklığı Ermeni yazarları da etkiledi. Romantik dönem sona ermiş, yerini gerçekçiliğe bırakmıştı. Hagop Baronyan'ın (1841-1892) satirik oyunları, Krikor Zohrab'ın (1861-1915) renkli öyküleri, Rupen Zartaryan'ın (1874-1915) taşra efsaneleri ve halk masallarını derlemesi bu döneme rastlar. Bu kuşağın diğer isimleri arasında Siamanto, Varujan, Medzarents ve [Yervant] Odyan yer alır. Basın da bu akımın takipçisi oldu. 1884'te Arpiar Arpiaryan (1852-1908) gerçekçi kalemleri etrafına toplayan Arevelk [Doğu] gazetesini çıkarmaya başladı.

1881'de, Avrupalıların verdikleri güvencenin anlamsızlığını fark eden bir grup Ermeni aydın, cemaat ileri gelenlerinin nasihatlerini bir yana bırakıp, Balkanlar'daki direniş hareketlerinin ve Ermenilerin Zeytun'da verdiği silahlı mücadelenin izinden gitmeye karar verdi. Dört koldan savunma grupları örgütlenmeye başlandı. Bunların en meşhuru Beyaban Hayrenyats [Atayurdu Savunma] cemiyetiydi. Gençlik burada kendi halkını korumaya ant içmişti. İlk Ermeni siyasi partisi Armenagan, 1885'te, Van'da öğretmenlik yapan Mıgırdiç Portukalyan'ın öğrencileri tarafından kuruldu. Krikoris Terlemezyan tarafından örgütlenen ve Khirimyan'ın milliyetçiliğinden etkilenen Armenagan platformu, eğitim ve silahlı direnişin yanı sıra, gelecekte elde edilecek özyönetim için hazırlık yapılmasını savunuyordu. Partinin kurulmasından birkaç ay önce Osmanlı topraklarından sürgün edilmiş olan Portukalyan, aynı yıl Marsilya'da Armenia gazetesini yayınlamaya başladı. Portukalyan'ın Avrupa'daki faaliyetleri yurtdışında öğrenim görmekte olan birçok Rusya Ermenisi'ni de etkiledi. Bunlar, kısa bir süre içinde kendi devrimci[42] örgütlerinin, Sosyal Demokrat Hınçak Partisi'nin temellerini Cenevre'de attılar[kuruluşu 1887][43]. Bu esnada Van'da faaliyetlerini sürdüren

Armenaganlar, İran Azerbaycanı, Kafkasya ve Bulgaristan'daki Ermeniler arasından taraftar topladılar. Örgütledikleri silahlı fedailer sayesinde, izleyen on yıl boyunca Van bölgesini Kürt saldırılarından korudular.

XIX. yy. sonunda kurulan devrimci Ermeni partilerinin benimsedikleri temel amaç Batı Ermenilerinin özgürlüğe kavuşturulması ve Rusya ile Osmanlı imparatorluklarının egemenliği altında yaşayan doğu ve batı Ermenilerinin birleştirilmesiyle bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasıydı.

XX. yy.a gelirken Osmanlı topraklarında dört Ermeni siyasi partisi faaliyet gösteriyordu: Armenagan Partisi (kuruluşu 1885), Sosyal-Demokrat Hınçak Partisi (kuruluşu 1887), bu partiden kopan Veragazmyal (Yeniden İnşa) Hınçak Partisi ve Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaktsutyun, kuruluşu 1892). Ermeni siyasi partileri, hedeflerine ulaşmak üzere, Osmanlı imparatorluğunda Ermeni halkının ulusal kurtuluş mücadelesinde dayanışabilecekleri başka siyasi örgütlerle çabalarını birleştirmeye yöneliyorlardı. Öteki halkların siyasi örgütleriyle işbirliği ilkesi parti programlarına da yansımıştı. Ermeni partilerinin, Ermeni halkının Sultan II. Abdülhamit rejimine karşı verdiği ulusal kurtuluş mücadelesinin koşullarında ortaya çıkmış oldukları göz önüne alındığında, baskı altında olup hakları için mücadele etmekte olan diğer halkların siyasi örgütlerinin yanı sıra Türk halkının Jöntürkler gibi Sultan'ın yönetiminden ve güttüğü siyasetten hoşnut olmayan liberal katmanlarını da bir araya getiren tek bir cephe oluşturmaya yöneldikleri açıkça görülür.[44]

[1] 10. yy.'da İslamiyeti benimseyen Kürt aşiretleri Ermeni platosuna doğru ilerlerler. Kuzeyde 9. yy.'da görülürler. Daha sonra batıya ve güneye, Diyarbakır vilayetine inerler. Bu yayılım sırasında Kürt ırkına farklı elemanlar katılır. Yves Ternon, Mardin 1915 Bir Yıkımın Patolojik Anatomisi. Belge Uluslararası yayıncılık tarafından yayına hazırlanmaktadır.

[2] Garo Sasuni, Kürt Ulusal Hareketleri ve 15.yy'dan günümüze Ermeni Kürt ilişkileri Ç. B. Zartaryan-M.Yetkin, Med Y. 1992 s 143

[3] Arsen Yarman, Palu-Harput 1878, 1. Cilt Adalet arayışı, Derlem Y. 2010, 91-99

- [4] George A. Bournoutian, Ermeni Tarihi, Ermeni Halkının Tarihine Kısa bir Bakış, çev. E. Abadoğlu, O. Kılıçdağı, Aras Y. s 210-211
- [5] Hans-Lukas Kieser, Iskanlanmış Barış, çev. Atilla Dirim, İletişim Y. 2005, s 33
- [6] 1877-78 ve öncesindeki Osmanlı-Rus Savaşlarında askerlerin lojistiği kadın-erkek Ermeniler tarafından sağlanmaktadır. Ermeni halkı yük hayvanı olarak kullanılmaktadır. Üstelik bu kolay bir iş değildir. Savaş sırasında Trabzon'dan Erzurum'a sırtında tahıl götüren Ermeni kadınlara saldırıda bulunan askerler ve asker kaçaklarınca saldırı olağan işlerdendir.
- [7] Osmanlı'nın egemenliğinde Kürtlerin Ermenistan'ı feth ettiğini söyleyebiliriz. Burada İdris-i Bitlisi ile Yavuz Selim'in antlaşmasının sonuçlarını açıkça görmek mümkün
- [8] Arsen Yarman Palu-Harput 1878, II. Cilt Raporlar, Derlem Y. 2010, s 115-117
- [9] Arsen Yarman Palu-Harput 1878, II. Cilt Raporlar, Derlem Y. 2010, s 157
- [10] Arsen Yarman Palu-Harput 1878... s 190
- [11] Arsen Yarman Palu-Harput 1878... s 192
- [12] Yves Ternon, Mardin 1915 Bir Yıkımın Patolojik Anatomisi
- [13] S. de Courtois, Une communauté syriaque en péril à la fin de l'Empire ottoman, Diarbékir, Mardin et le Tur Abdin (1880-1919), 2001, s. 70.
- [14] Savur ve çevresinde yoğun bir şekilde yerleşik bir halk olan Muhallemler yaşamakta. Müslüman oldukları için sık sık Kürtler'le karıştırılmışlardır.
- [15] Gerard Chaliand, Le Malheur kurde (Kürt Felaketi), Paris Seuil, 1992, s. 58.
- [16] S. de Courtois, Une communauté syriaque en péril à la fin de l'Empire ottoman, Diarbékir, Mardin et le Tur Abdin (1880-1919), 2001, s. 71-73.
- [17] Victor Bérard, La Politique du Sultan (Sultanın Politikası, Paris, Armand Colin, 1897, s. 215-223.
- [18] Reşat Kasaba, Dünya, İmparatorluk ve Toplum, Kitap Y. 2005, s 166
- [19] Ünlü Ermeni romancı Raffi'nin [Hagop Melik Melkonyan](#) ilk baskısı 1884 yılında Moskova'da yapılan Celalettin (Jalaleddin) adlı romanı, onun yönettiği bu saldırı ve talanı ele almaktadır. Romanda bütün bu eziyetleri ve küle dönmüş memleketi, çocukluğunun geçtiği köyüne dönen bir genç adamın gözüyle görürüz. Romanın kahramanı, babasını, kendilerine

baskı ve eziyet yapanlara karşı çıkmadığı için suçlayan ve sonunda ailesi için mücadele ederken ölen Sarhat adlı bir gençtir.

[20] Bundan 25 yıl önce [1853] Mog ülkesinin Arzavu köyünden Molla Sadullah adlı kişi çıplak ayakla Khizan kazasına göç etmiş. Ona yandaş olarak Şirvan Olek köyü'nden Molla Khalti eşlik etmekteymiş. Şeyhlik ünvanı almayı başarmış. Khizan'daki Kürtleri toplayarak onlara vazedermiş. Ara sıra da öteki dünyadan kendisine bir şeyler bildirildiğinisöyleyerek bunları aktarırmış... böylece büyük bir servet dizmiş. Yaşlılığında büyük oğlu Şeyh Celalettin ondan görevi devralınca, kendisi de istirahata çekilmiş. Celalettin babasından daha becerikli çıkıp, daha büyük bir servet yapmış ve Kürtler üstünde müthiş bir nüfuza sahip olmuş. ... istediği dağı ve ormanı zapt etmeye, ayak bastığı her yeri işgal etmeye başlamış. ... Arsen Yarman Palu Harput... II. Cilt s 221-23

[21] Garo Sasuni, Kürt Ulusal Hareketleri... s 143

[22] Arsen Yarman Palu Harput, 1. Cilt, Derlem Y. 2010, s 142

[23] Hagop Şahbazyan, Kürt-Ermeni İlişkileri, çev.Ferit M. Yüksel, KalanY.2005, s 71

[24] Arsen Yarman Palu Harput, 1. Cilt, Derlem Y. 2010, s 142

[25] Arsen Yarman Palu Harput, 1. Cilt, Derlem Y. 2010, s 144-145

[26] Arsen Yarman Palu Harput, 1. Cilt, Derlem Y. 2010, s 145-146

[27] Hagop Şahbazyan, Kürt-Ermeni İlişkileri... s 71

[28] Nesim Ovadya İzrail, 1915 Bir Ölüm Yolculuğu Krikor Zohrab, Pencere Y. 2011, s 234-238

[29] Arsen Yarman Palu Harput, 1. Cilt... s 110

[30] George A. Bournoutian, Ermeni Tarihi... s 193

[31] Vahan Bardizaktski, sıladan Sözler, Arsen Yarman Palu Harput, II. Cilt, s 51

[32] Arsen Yarman Palu Harput, 1. Cilt... s 161-162

[33] Bilal şimşir İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri, bilgi Y. 1986, 182, Akt. Arsen Yarman Palu Harput, 1. Cilt... s 164

[34] George A. Bournoutian, Ermeni Tarihi... s 209

[35] Her alayı oluşturan aşiret reislerine verilen unvanlar ve rütbelerden dolayı aşiretler arasında çelişkiler derinleşir. Kürtler, hem kendi aralarında çelişkilerini derinleştirirler, hem

de Ermenilerin topraklarını Kürdistanlaştırma kavgasını yaparlar. Kürt-Ermeni çelişkisi de giderek derinleşir. Sultan'ın planı tutar. Avrupalılara 'biz değil Kürtler yapıyor' diye açıklar. Artık hem Kürtleri kontrolü altına almakta hem de Ermeni sorununu. Ermeniye katlederek çözmeye çalışmaktaydı.M. Kalman Batı Ermenistan (Kürt ilişkileri) ve Jenocid, Zel Y. 1994, 54

[36] Martin van Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet, çev Banu Yalkut, İletişim Y. 2006, s 286-87

[37] Çifte vergi artık yeni fetih'in gerçeklerinden birdir. Ermeniler hem Kürtlere hem devlete vergi vermektedirler.

[38] Martin van Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet, çev Banu Yalkut, İletişim Y. 2006, s 291-92

[39] M. Kalman Batı Ermenistan (Kürt ilişkileri) ve Jenocid, Zel Y. 1994, 55

[40] Emir Celadet Ali Bedirxan, Bir Kürt aydınından Mustafa Kemal'e

Mektub, Doz Y. 2010, 49

[41] George A. Bournoutian, Ermeni Tarihi...s 212-219

[42] Ermeni Devrimcilerinin sosyalizm ile tanışmaları eskidir. Komünist Manifesto erken bir tarihte Ermeniceye çevrilmiştir. Engels 1888 tarihli ilk İngilizce baskısına yazdığı önsözde bu çeviriden şöyle söz eder; "Bundan birkaç ay önce İstanbul'da yayınlanması beklenen Ermenice çevirisi, bana söylendiğine göre, yayıncı Marx'ın adını taşıyan bir kitap yayınlamaktan korktuğu, çevirmen de kitabı kendi eseri gibi göstermeye yanaşmadığı için gün yüzüne çıkamamıştır." K. Marx-F. Engels Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar, Yordam kitap, 2008, s 62. Manifestonun daha öncesinde Almanca ve Rusça baskısı mevcuttur.

[43] 1887-1921 döneminde, Ermeni kurtuluş hareketinde sosyalizm ile milliyetçilik birbirinden ayrılmaz bir biçimde, iç içe girmiştir. 1887 Hınçakyan Partisi'nin kurulduğu yıldır, 1921 ise Ermenistan Cumhuriyeti'nin Sovyetleştirmesinin tarihidir. Anahide ter Minasyan, 1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü, Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm

ve Milliyetçilik, içinde Der, M. Tunçay, E.J. Zürcher, İletişim Y.2004, s 165.

[44] Ermeniler ve İttihat Terakki, A. Avagyan, G.F. Minassian, çev. L. Denisenko-Mutlucan Şahan, aras Y. 2005, s 13

Bu konuda basın ajansı «izmirizmir.net » bilgilendiriyor

Kaynak: westernarmeniatv.com

Diğer Yazıları: <https://tarihvetoplumlar.com/sait-cetinoglu/>